

**წინ / უკან თანდებული-მორფემოიდები
თურქეთელ ქართველთა მეტყველებაში
(ტაოური მასალის მიხედვით)**

**POSTPOSITIONAL FORMS/MORPHEMOIDS *TSIN* AND *UKAN*
IN THE SPEECH OF THE GEORGIAN DIASPORA
IN TURKEY (BASED ON TAO DIALECT MATERIAL)**

მარია თედორაძე
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქუთაისი, საქართველო

Marika Tedoradze
Akaki Tsereteli State University
Kutaisi, Georgia

აბსტრაქტი

ტაოური დიალექტი მრავალი საუკუნეა თურქული ენის ძლიერ გავლენას განიცდის. მიუხედავად ამისა, ტაოურში საკმაოდ კარგადაა დაცული ქართული ენობრივი სისტემა. საინტერესო სურათს გვიჩვენებს *წინ*, *უკან* სიტყვები, რომლებიც წარმოშობით ზმნისართებია, თუმცა გამოიყენება თანდებულის ფუნქცია-დანიშნულებითაც. სამეცნიერო ლიტერატურაში ისინი ცნობილია თანდებული-მორფემოიდის სახელით.

წარმოდგენილ სტატიაში განხილულია *წინ*, *უკან* მორფემოიდები ფორმობრივ-სემანტიკური და ფუნქციური თვალსაზრისით; ნაჩვენებია მათი რეალიზების შემთხვევები, ფონეტიკური ვარიანტები, სემანტიკური ნიუანსები ქართულ სალიტერატურო ენასა და კილოებთან მიმართებით.

საანალიზოდ ავიღეთ აწსუ პროფ. ტარიელ ფუტყარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ცენტრში დაცული, 2011-2022 წლებში ტაოს ქართულ სოფლებში ექსპედიციების პერიოდში ჩაწერილი დიალექტური მასალა; აგრეთვე გამოქვეყნებული ტაოური მეტყველების ნიმუშები.

ტაოურში *წინ*, *უკან* მორფემოიდები ჩვეულებრივ ახლავს მიცემითი ან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებს. გვხვდება არსებით სახელებსა და ნაცვალსახელებთან.

წინ თანდებული-მორფემოიდი გვხვდება შემდეგი ნაირსახეობით: *წინ*, *წინე*, *წინწინ* / *წინაწინ*, *წინიდამ* / *წინედამ*, *წინაჲ*. გამოიყენება სხვადასხვა მნიშვნელობით. აღნიშნავს: ა) ადგილმყოფობას: ქოხი *წინიდამ* დაჯდები, ბ) დროს: თხუთმეტი წლის *წინ* აქ ვიყავით.

უკან დასტურდება შემდეგი ვარიანტებით: *უკან*, *უკნიდამ*, *მასუკან* / *მასუკა* / *მასკვან* / *მასკვა*. სემანტიკური თვალსაზრისით მრავალფეროვან სურათს გვიჩვენებს. გამოხატავს: ა) ადგილს: იმ თის *უკან* ჩახატალ, ბ) დროს: ერთ წლი *უკან* მოქყავს; გ) თანაობას: ვარეფთ *უკან*, ჩიფთის *უკან* კალო ვიჯებოდით.

ტაოური დიალექტური მასალის ანალიზი ცხადყოფს, რომ, თურქული ენის ძლიერი ზეგავლენის მიუხედავად, ტაოს მკვიდრ ქართველთა მეტყველებაში წინ, უკან თანდებული-მორფემოიდების სტრუქტურა და სემანტიკური ნიუანსები უმთავრესად ქართულია. ცალკეულ შემთხვევებში დასტურდება სპეციფიკური, დიალექტისთვის დამახასიათებელი ფაქტები.

საკვანძო სიტყვები: ტაოური დიალექტი, სახელის ფორმაწარმოება, ზმნისართები, მორფემოიდები.

ABSTRACT

The Tao dialect has undergone intensive contact with Turkish over the course of several centuries. Despite this prolonged influence, the fundamental structural framework of Georgian remains comparatively well preserved within the dialect. Of particular interest are the forms *ts'in* (“before”) and *ukan* (“after”), which are originally adverbial in nature but employed as postpositions as well. In scholarly literature, these units are classified as postpositional morphemoids.

The present study examines the morphemoids *ts'in* and *ukan* from both formal and functional-semantic perspectives. It demonstrates their realizational patterns, phonetic variants, and semantic nuances in relation to Standard Georgian and dialectal usage.

The analysis is based on dialectal materials recorded during expeditions in the Georgian villages of Tao between 2011 and 2022 and preserved at the Tariel Putkaradze Kartvelology Research Center of ATSU, as well as on published samples of Tao speech.

In the Tao dialect, the morphemoids *ts'in* and *ukan* typically occur with dative or genitive case forms and appear with both nouns and pronouns.

The postpositional morphemoid *ts'in* is attested in the following variants in the Tao dialect: *ts'in*, *ts'ine*, *ts'int's'in* / *ts'ina-ts'in*, *ts'inidam* / *ts'inedam*, and *ts'inay*. It carries different meanings and may indicate:

a) spatial reference, as in *k'okhi ts'inidam dajdebi* (“you will sit in front of the hut”); b) temporal reference, as in *tkhutmeti ts'lis ts'in ak' viqavit* (“we were here fifteen years ago”).

The morphemoid *ukan* is attested in several variants, including *ukan*, *uknidam*, *masukan* / *masuka* / *maskvan* / *maskva*. Semantically, it displays considerable diversity. It expresses:

a) spatial reference: *im tis ukan chakhval*; b) temporal reference: *ert c'li ukan moq'q'vavs*; c) associative/accompaniment function: *kharept ukan*, *ch'iftis ukan kalo vijebody*.

The analysis of Tao dialectal data indicates that, even under significant Turkish linguistic influence, the structural organization and semantic differentiation of the postpositional morphemoids *ts'in* and *ukan* in the speech of Tao's autochthonous Georgian population remain predominantly Georgian. In some cases, certain dialect-specific features are also attested.

Keywords: Tao dialect, formation of nominals, adverbs, morphemoids.

შესავალი

ტაოელ ქართველთა მეტყველებაში, რომელიც მრავალი საუკუნეა თურქული ენის გავლენას განიცდის, საკმაოდ კარგადაა დაცული ქართული ენობრივი სისტემა. ამ მხრივ საინტერესოა **წინ** და **უკან** სიტყვაფორმები.

წინ, **უკან** წარმოშობით ზმნისართებია, თუმცა დაერთვის სახელებსაც და გამოიყენება თანდებულის ფუნქცია-დანიშნულებით. სამეცნიერო ლიტერატურაში ისინი სხვადასხვა ტერმინით არის ცნობილი.

არ. მარტიროსოვი **წინ**, **უკან** ფორმებს ზმნისართულ თანდებულებად მიიჩნევს, რადგან თავისუფლად ითავსებენ თანდებულის ფუნქციასაც. ისინი სინტაქსურად არ განსხვავდებიან, თანდებულის მსგავსად უშუალოდ დაერთვიან სახელის ამა თუ იმ ბრუნვას და კარგავენ დამოუკიდებლობას. ზმნისართში თანდებულის ფუნქციის შეთავსება სრულიად ბუნებრივია, რადგან, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რიგი თანდებული და ზმნისართი ლექსიკურად ერთია. შემთხვევითი არაა, რომ როგორც ქართულში, ისე სხვა ენებშიც თანდებულთა ფუნქციით მხოლოდ ადგილისა და დროის ზმნისართებია გამოყენებული. მაშინ, როდესაც ზმნისართი თანდებულად გამოიყენება, მათ შორის განსხვავებას ქმნის ბრუნვაში მართვა. თუკი ზმნისართს აღმოაჩნდება ბრუნვაში მართვის უნარი, მაშინ მას შეიძლება ეწოდოს ზმნისართული თანდებული (მარტიროსოვი 1946: 243).

ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონის მიხედვით, **წინ**, **უკან** განხილულია როგორც თანდებული-მორფემოიდები (ჯორბენაძე... 1988: 387, 466). ჩვენთვის მისაღებია აღნიშნული ტერმინი.

თანდებული, როგორც წესი, ახლავს სახელებს, ზმნისართებსა და სახელზმნას ამა თუ იმ ბრუნვაში. ნაწილი თანდებულებისა ერწყმის შესაბამის ფორმას, ნაწილი კი ცალკე დგას. ამ უკანასკნელის ჯგუფში საკუთრივ თანდებულებთან (შორის, გამო, მიერ...) ერთად შეიძლება განხილულ იქნეს წინ, უკან ფორმები.

წარმოდგენილ სტატიაში განვიხილავთ **წინ**, **უკან** თანდებული-მორფემოიდების რეალიზების შემთხვევებს, ფონეტიკურ ვარიანტებს, სემანტიკურ ნიუანსებს ქართულ სალიტერატურო ენასა და კილოებთან მიმართებით.

საანალიზოდ ავიღეთ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფ. ტარიელ ფუტყარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ცენტრში დაცული, 2011-2022 წლებში ტაოს ქართულ სოფლებში ექსპედიციების პერიოდში ჩაწერილი დიალექტური მასალა; აგრეთვე გამოქვეყნებული ტაოური მეტყველების ნიმუშები (ფუტყარაძე 1993; ფალავა... 2020, ფალავა... 2024).

კვლევის მეთოდები

კვლევის დროს გამოვიყენეთ სხვადასხვა მეთოდი. აღწერითი მეთოდით ვაჩვენეთ ტაოურ დიალექტურ ტექსტებში **წინ**, **უკან** თანდებული-მორფემოიდების გამოყენების შემთხვევები, ფონეტიკური ვარიანტები, ფუნქციურ-სემანტიკური ნიუანსები; შედარებითი მეთოდის საშუალებით გამოვკვეთეთ ტაოური დიალექტის მიმართება სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებთან.

მსჯელობა

1. წინ თანდებული-მორფემოიდი

ა) ფორმოზრივი ანალიზი

ქართულ სალიტერატურო ენაში წინ თანდებული-მორფემოიდი, როგორც წესი, დაერთვის სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას და იწერება ცალკე (ჯორბენაძე 1988: 466).

ტაოურში წინ თანდებული-მორფემოიდი წარმოდგენილია სხვადასხვა ფორმით: წინ, წინე, წინწინ / წინაწინ, წინედამ. მათგან წინ ყველაზე გავრცელებული ვარიანტია.

წინ ძირითადად ნათესაობითი, იშვიათად კი მიცემითი ბრუნვის ფორმებს ახლავს.

ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ზოგჯერ სახეზეა, მეტწილად კი ფონეტიკურ ცვლილებას განიცდის: იკარგება ბრუნვის ნიშნის თანხმონითი ნაწილი:

სამ წელიწადის წინ იყო; სამ წლის წინ ვიყავ; ზათი შენ ქი გეიგონე იმის წინე, ხუთ დღი წინე; ასე ქოხის წინიდამ თუ ყანა არი, კარჩიყანა-რი (ექსპედ. მასალა); ხევადს წინ ქილისა ყოფილა; პურს ადარ თესვენ. სახლის წინ კალოა! (ფაღავა 2024: 234).

გაწვიმდება, კოდი წინიდამ დაჯდება წუხანდელის კიდე იმნეთი არა და იმი წინ ალუზ იყო; ზათი შენ ქი გეიგონე იმის წინე, ხუთ დღი წინე (ექსპედ. მასალა); ყვერე უშენებთან [დედეებს]. სოფლი წინაჲ, კარი წინაჲ... (ფაღავა 2024: 310).

ზოგჯერ წინ თანდებული-მორფემოიდი გაფორმებულია საკუთრივ თანდებულით: წინიდამ / წინედამ:

ემეში, გაღმი ტყეში, ჩვენ ქოხი წინიდამ, აი გაღმი; გუმუყრიან კოდი წინიდამ, მომკვტარ; იმის წინედამ დაბმული ერთი ფური მყავსა (ექსპედ. მასალა).

მიცემით ბრუნვაში წინ თანდებული-მორფემოიდის დართვისას -ს სუფიქსი იკარგება:

ორ თვე წინ ერთი დეკაცი დაგლიჯა; ერთ დღე წინიჯებიან; დუგუნზე ერთ დღე წინაწინ ვიჯებოდით; დუგუნზე ერთ ღამე წინაწინ ზგანოსი თერეფი იქსა ამასა; ბევრი გათოვდა ხომ, ქარი, იქ ერ თვე წინაწინ გახმება, აქ არ გახმება (ექსპედ. მასალა); ხოჯიყანა – ჯამე წინიდამ არი (ფაღავა 2024: 317).

იშვიათად მიცემითის -ს შენარჩუნებულია:

ჩვენ დევსეკარას წინიდამ წყარო არი და დუუთქმევენებთან წყაროთი (ექსპედ. მასალა).

თანდებულ-მორფემოიდი დასტურდება თანდებულთან ფორმასთან:

ი ალუზი იყო, ამა თქუენზე წინ კედე მოვნეს აქოურობაში; ერთ საათზე წინაწინ იქ მზე ჩამოვა (ექსპედ. მასალა).

შდრ.: მსგავსი ფორმები დასტურდება დიალექტებში: ახლა ხენწიფის წინ გაჩერებულია თახსინაჲ; სახლის წინ დიდი კალო იყო (ქდკ, ზემოაჭარული, შ. ნიჟარაძე, 1957).

ბ) ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი

ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონის მიხედვით, წინ თანდებული-მორფემოიდი გამოხატავს

ვისიმე ან რისამე პირისპირ მყოფობას: „სახლის წინ თუთის ორი ხე დგას“... დროის აღმნიშვნელ სახელებთან შეუძლია გამოხატოს დროის გარდასული მონაკვეთი: „ეს ამბავი ორი წლის წინ მოხდა“ (ჯორბენაძე... 1988: 466). შდრ. ქეგლ-ში წინ განმარტებულია როგორც ზმნისართი ადგილის მნიშვნელობით: ვისიმე, რისამე პირის მხარეს, პირდაპირ; თავში, სათავეში, დასაწყისში (ქეგლ 1964: 1110).

წინ თანდებული-მორფემოიდი ტაოურშიც, ქართული სალიტერატურო ენის დარად, აღნიშნავს ადგილს და დროს. საილუსტრაციო ნიმუშები:

ა) ადგილს:

ჩვენ დევსეკარას წინიდაძ წყარო არი და დუუთქმევენებიან წყაროთი; ემეში, გაღმი ტყეში. ჩვენ ქოხი წინიდაძ, აი გაღმი; გაწვიმდება, კოდი წინიდაძაჯდები; ჩვენ სახლაც გაგდებულია საჯი, საჯის წინედაძ(ექსპედ. მასალა).

ხევამს წინ ქილისა ყოფილა; პურს აღარ თესვენ. სახლის წინ კალოა! (ფალავა 2024: 234); ყვერე უშენებთან [დედეებს], სოფლი წინაძ, კარი წინაძ (იქვე: 310); ხოჯიყანა – ჯამე წინიდაძარი და იმ ბარზე (იქვე: 317).

ბ) დროს:

თხუთმეტი წლის წინ აქ ვიყავით; ორ თვე წინ ერთი დეკაცი დაგლიჯა; ი დაღუბი იყო, ამა თქუნზე წინკედე მოვენეს აქოურობაში; ზათი შენ ქი გეიგონე იმის წინე, ხუთდღი წინე; დუგუნზე ერთ დღე წინაწინვიჯებოდი; დუგუნზე ერთ ღამე წინაწინზგანოსი თერეფი იქსა ამასა (ექსპედ. მასალა).

შდრ.: მსგავსი ნიმუშები დასტურდება ქართული ენის სხვა დიალექტებში: მოდრეკილაი მერეთის წინედაძა კაი ტყე არი (ქდკ, მაჭახლური, ჩამწერი: შ. ფუტყარაძე, 1989); ხო ჟერც დაღევს ჭამის წინ და მეორეს დაღევს ჭამის შემდექ (იმერ., ცენტრის მასალა).

II. უკან თანდებული-მორფემოიდი

უკან თანდებული-მორფემოიდი დაერთვის მიცემითი ან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებს, იწერება ცალკე (ჯორბენაძე... 1988: 387).

შდრ. უკან – ზმნისართი, იმის მოპირდაპირე მხარეს, საითაც პირი აქვთ, საითაც მიდიან, – ზურგისაკენ, 2. ისევ იქ, სადაც იყო, საიდანაც [წა]მოვიდა, წამოიღო (წამოიყვანა), 3. შემდეგ, მერე (ქეგლ).

ტაოურ დიალექტში უკან მორფემოიდი სალიტერატურო ქართულთან მიმართებით გარკვეულ განსხვავებას გვიჩვენებს როგორც ფორმოზრივი, ისე სემანტიკური თვალსაზრისით.

ა) ფორმოზრივი ანალიზი

უკან ტაოურში გვხვდება უკან, უკანაძ, უკნიდამ ფორმებით. ახლავს მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებს. მიცემითი ბრუნვის ფორმასთან -ს ფორმანტი, როგორც წესი, დაცულია:

მაწონ გავლესავთ წყალს უკან, ორ კოზ ემე ჩავჰყრი, ფქვილსა; იმ გზას უკან ქი წევდა, გოლში ჩევდა; ჩემ ქალს უკან ბარაბერ; ზათი ჩტენ ყოფნიხან დავბერნით მუამთილს უკან, დედამთილს უკან ელთეფთ უკან ერთი დედამთილს უკან ვერ გუძლიან; აღარ სხენან დედამთილს უკან; იმის ოჯალის უკანაძც ყანა არი; სოფლის უკანაძ ტყე-რი, აქ არი, აქ (ექსპედ. მასალა).

სოფელი პარეხი, ბალხიზარს უკან – რამდენიმე ქოხია, ბევრი არაა. ჰევი – პარეხი ჰევი. (ფალავა 2024: 491);

ჩემს უკან-ნა იყრე ბებერო; ისე ართუხ თაფლი გუმუხილავთ, იმასაც *მასუკან* შევდენავთ; მას უკან რეგა იქნა, რეგა იქნა, იცი? დავბურავთ, *მასუკან* სამ დღეზე იქედამ; ართუხ ბიჭები, ძლები, იმათ უკან ამა მოზობლობა აქევრი ძლები შეერებ არ გავა; თორები მყავან, იმათ უკან ვდგავარ; (ექსპედ. მასალა).

შარაბი შესვი, ქალი შენს უკან აღარ წევსა (ფალავა 2024: 496).

უკან თანდებული-მორფემოიდის დართვისას ნათესაობითი ბრუნვის -ის სუფიქსი მეტწილად სახეზეა:

სახლის უკანყო, კარზე სახლი ვქენეცი, კაი, ზაფხული ნა-დაწვე იქ; გედეიარე, იმ თის უკან ჩახტალ; ღელეში დამჯდარა დათვის უკან და დათსა უთქვია ქი; სახლა დავწვებით, ვიქნებით ბებრის უკანარამ-ნა შესვას, არხატაშის უკან ქი რამ-და ეილოს, შიჭამოს, ფული უნდა; ისე მარილის უკან გახმებოდა, ხმელ ისე შევშქამდით; ქოხის უკან საქათმე, ერთი გოგო ჩავქათმე, კაცის უკან ეხრება არიან ესენი (ექსპედ. მასალა).

მთის უკან ქედა არი, ჭილჭიმი (ფალავა... 2020: 720); სახლის უკან რაც არი, ერთი გოგო რაც არი (ფალავა, 2024: 289); წუხელი დათვი მოვდა კარჩი, ძაღლის უკან ეხლართენ, იხზუბეს (ფალავა, 2024: 441).

იშვიათად იკარგება სუფიქსისეული ს თანხმოვანი: -ის > -ი:

ამა ერთ წლი უკან აქოს ამაზე მოქყნავს; ოთხი ხუთი წლი უკან ვიყავ აქა (ექსპედ. მასალა).

საყდარი, სოფლის მაღალი უბანი უკან არი საყდარი (ხევეკი) ფალავა 2024: 118); სავრიეთი ზომოთ არი და იგი გზი უკნიდამარი (იქვე: 347).

უკან მორფემოიდი გამოიყენება თანიანი მრავლობითის ფორმასთან:

მოვალთ აქოს ჩვენ შვილეთ უკან ღარჭეთ უკან; ჩემ გენჯობაში ფაქა ფერხულობა იყო ბგანეთ უკან გოგოეთ უკან; ბგანეთ უკან ვფერხულობდი, გოგოეთ უკან. ვიმღერებდი; მე სირაზე მოველ ბგანეთ უკან; ამა ბერეთ უკან მიდიან (ექსპედ. მასალა).

ზოგჯერ უკან თანდებული-მორფემოიდი საკუთრივ თანდებულს დაირთავს: უკნიდამ / უკნიდან:

ჩემ ანა უკნიდამ რაზე გეციხეო? (ფალავა 2020: 1064); ჩუენ კარი უკნიდან დავდგებით; ი' რუ უკნიდან კილდე არის (ფალავა 2024: 118); კიბილ ამიგდებენ, კარი უკნიდან დაჰდებენ (იქვე: 36); წამოვა: [ქალი] ბიჭის უკნიდან წუმუვა (იქვე: 505); სავრიეთი ზომოთ არი და იგი გზი უკნიდამარი (იქვე: 347); ჩქარა ჩქარა და ბიჭი ჩუმუვა აქე, ჭამის უკნიდან ჩუმუა (იქვე: 329).

უკან მორფემოიდთან წარმოდგენილი პირის ნაცვალსახელები -ს სუფიქსით არის გამორმებული:

ბებერო, აღარ-ნა წახტიდო, ჩემს უკან-ნა იყრეო; სერინი; ჩემს უკან არ არიან, იქ არიან, საქმობენ; აქო ჩვენი მოზობელიაო, არხატაში, ჩემს უკან გაზდილი; წევნეთ ჭალაში, ვთიბოთ, წომოხვალ და ჩემს უკან; თქვენდამ არიან ჩვენს უკან, ერთგან ვსაქმოფთ ჩვენა; ედა, ა გიმიშვებ, ვიქნებო და შენს უკანო და; ედა, ა გიმიშვებ, ვიქნებო და შენს უკანო (ექსპედ. მასალა).

შდრ.: მეც მათ უკან ვსაქმოფ.

მესამე პირში (მხ. რიცხვში) იხმარება მასუკან / მასუკა და აღნიშნავს: „მას შემდეგ“.

მასუკან დათესავ. იმასაც *მასუკან* შევდენავთ, მისი დერმანი არი დუმანსავთე, დუმან უზამთ; *მასუკან* ემევიქმოდით, ასე დიდრუანი ა

ისე ჩათმებ იქნებოდა; ზემო ახლა ვართა და აბლი ერთი თვეს *მასუკან* ჩომოალთ აქა მას *უკან*-ნა გუმარგლო; *მასუკა* აბლი კიდევ გეაზდება წუყალი-ნა მოასხა (ექსპედ. მასალა).

შდრ.: გვხვდება გამოქვეყნებულ ტაოურ ტექსტებშიც: *მას უკან* ამეიდებ ქევვირით, დელუგიანი ციცხვით; *მას უკან* წყალ აადულებ, ონდასონრა ჩაჰყრი შიგან (ფაღავა... 2020: 729).

დასტურდება **მასკვან / მასკვა** ფორმები:

ლენჭებ უწინ მუართვამთ, *მასკვან* დიდუანი დავსხდებით (ფაღავა... 2020: 1053); სამი თანე ალთუნი, ბეჭედი, სხვა არაფერი, ესენი *მასკვან* ევღევით (იქვე: 1064); ენწინ სოფელი თაში იყო, *მასკვა* აქ ჩომოსულან (იქვე: 1066); ქვა წუმოსულა, *მასკვა* ტბა შექნილა, ავსილა წყალი (იქვე: 1089).

შდრ.: **მასუკან / მასკან** („მას შემდეგ“) გამოიყენება იმერხელსა და ჯავახურში: *მასკან* ის ემეუნა ქნა, ქალი გააბანიო და ისეუნა მაწოვიო (ქდკ, ბაზირეთი, შავშეთ-იმერხევი, ჩამწერი: მერი ცინცაძე, მამია ფაღავა 2009). *მასკუან* დაიჭირეს ჩვენი რჯული, მასკუან ზოგი ისინიც მოინათლა (ქდკ, სარო, სამცხე-ჯავახეთი, ჩამწერი: გრიგოლ ბერიძე, 1948). *მასუკან* უუნიავებთ პური კაკალსა; მასკან ვედრო თენექასი (ფუტკარაძე 2016: 88). ასევე, გვხვდება ქიზიყურში, ინგილოურში, აჭარულში, ხევსურულში (ლონტი 1984: 347). მაგ.: ჯერ სიგრძეს ავიღებდი, *მასკვან* სიგანესა, მასკვან ამ სარტყლის სიგანესა (ქდკ, კახური/ქიზიყური, ჩამწერი: სტეფანე მენტეშაშვილი 1935).

ბ) ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი

უკან თანდებული-მორფემოიდი გამოხატავს ზურგის მხარეს ვისიმე ან რისამე მყოფობას: „სახლს *უკან* გომური იდგა“, სახლის *უკან* ამოთხრილი ორმო ნახეს“... დროის აღმნიშვნელ სახელებთან შეუძლია გამოხატოს დროის გარდასული მონაკვეთი: სამი წლის *უკან* მოხდა ეს ამბავი“ (შდრ. სამი წლის წინ“) (ჯორბენაძე... 1988: 387).

უკან ტაოურში სემანტიკური თვალსაზრისით მრავალფეროვან სურათს გვიჩვენებს. გამოხატავს: ადგილს, დროს, თანაობას. დაერთვის მიცემითი ან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებს; გვხვდება არსებით სახელებსა და ნაცვალსახელებთან. გამოხატავს:

ა) ადგილს:

სახლის *უკან* იყო, კარზე სახლი ვქენეცით; იმ გზას *უკან* ქი წევდა, ე ქომო გოლი არი; ქოხის *უკან* სად არი; გედეიარე, იმ თის *უკან* ჩახჭალ; ამი გადაღმა, იმას *უკან* ასე სინორია; ასე ხევთ *უკან* ჩამეიარს (ექსპედ. მასალა).

მთის *უკან* ქედა არი, ჭილჭიმი (ფაღავა 2024: 489); ქოხის *უკან* სათარი / ერთი გოგო რათ არი (იქვე: 475); სავრიეთი ზომოთ არი და იგი გზი *უკნიდამ* არი (იქვე: 347).

შდრ.: **უკან** ამავე სემანტიკით დასტურდება ქართული ენის დიალექტებში: ფარისეველია ადამიანი, გეფარისოვლება პირში და ზურქს *უკან* სხვანაირს ფიქროფს; ამის *უკან* ვინ დგია მერეთ? (იმერ., ცენტრის მასალა).

ბ) დროს:

უკან თანდებულ-მორფემოიდს დროის აღმნიშვნელ სახელებთან შეუძლია აღნიშნოს დროის გარდასული მონაკვეთი: „სამი წლის *უკან* მოხდა ეს ამბავი“ (შდრ.: „სამი წლის წინ“).

შ. აფრიდონიძის განმარტებით, თანდებულად გამოყენებული უკან სიტყვის ტრადიციული მნიშვნელობა არის: შემდეგ, მერმე, მოგვიანებით. მაგ., რამდენსამე დღეს უკან იჩეკებიან მატლებიც (ი. გოგებაშვილი); რა ილაპარაკეს მას უკან არ ვიცი (ილია); მკათათვეში შუადღის უკან უფრო ცხელა (თ. რაზიკაშვილი); თანდებულისავე ფუნქციით და ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება დიალექტებშიც: მოზელი ცოტა დროი გასვლას უკან ცომს მოუვლი (ინგილ.); ხუთ-ექს დღეს უკანწავლით ფერეიდანსათი, აველით ფერეიდანჩი (ფერეიდნ.) (აფრიდონიძე 1984: 251).

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში აღნიშნულია, რომ თანდებულად გამოყენება უკან ზმნისართის დროითს მნიშვნელობას არ ცვლის. მყარი შეთანხმება მას უკან ასეა განმარტებული: მას შემდეგ, იმ დროიდან მოყოლებული (ქეგლ).

ტაოურში უკან ენაცვლება დროის გამომხატველ სიტყვას – შემდეგ. ხშირად გვხვდება ნაცვალსახელებთან:

ერთ წლი უკან აქოს ამაზე მოქყავს; მასუკან რეგა იქნა, რეგა იქნა, იცი?; ისე ართუხ თაფლი გუმუხილავთ, იმასაც მასუკან შევდენავთ; დავბურავთ, მასუკან სამ დღეზე იქედამ, სამ დღე ქი იქნება; შევხედავთ ა ისე, მასუკანსაც კიდევ აანი, მისი თველი მუა; ახლა ათდახუთი დღე მასუკან იმა ჩუხედავთ, იმისი თაფლი აქა; ორი თანე ქალი ვიქნებოდით და მასუკა დენჭები გოგოები, მემესწრნეს; ართხ მასუკან შაი კალოშები მოვდა, ისინი (ექსპედ. მასალა).

შდრ.: მსგავსი ფორმები დასტურდება გამოქვეყნებულ ტაოურ ტექსტებსა და ქართული დიალექტური კორპუსის (ქდკ) მასალებში: პურ დააწობ, ფილავ მოხარშავ, იმის უკან გარეკავ წყალში, შესუამ (ფუტკარაძე 1993: 180); იმის უკან დალბობილი წყალი'ნა გუდუწურო; მას უკან მუსლიმანი შექნილან; მას უკან ამეძღებ ქევგირით, დელუგანი ციცხვით; მას უკან წყალ აადუღებ, ონდასონრა ჩაპყრი შიგან; ასი წელწად ხრისტიანი ყოფილან, მას უკან მუსლიმანი შექნილან (ფაღავა... 2020: 1115); ჩქარა ჩქარა და ბიჭი ჩუმუვა აქე, ჭამის უკნიდან ჩუმუა (ფაღავა... 2024: 329);

უკან მიცემითის ფორმებთან „შემდეგ“, „მერე“ დროის ზმნისართების ფუნქციას ასრულებს იმერხეულში, მაჭახლურში და მუჰაჯირების მეტყველებაში. მაგ., ერთ თვეს უკან მივა ელში (ფუტკარაძე 2016: 88, 234).

გვხვდება სხვა დიალექტებშიც: ხუთ-ექს დღეს უკან წაველით ჭერედანსათი, აველით ჭერედანჩი გამოყვანიხან (ქდკ, ფერეიდნული; ჩამწერი: არნ. ჩიქობავა, 1992); გაწმენდას უკან ვყრით, ზედ წყალ ვოსხამთ (ქდკ, კახი (საინგილო), ჩამწერი: ნათელა როსტიაშვილი, 1953); ერთ თვე უკან დავფაჭავთ (ქდკ, ქუაბითავი, ზედა მაჭახელი, ჩამწერი: შ. ფუტკარაძე, 1989).

შ. ნიჟარაძე ზემოაჭარულში ადასტურებს შემდეგ ვარიანტებს: უკან = შემდეგ: ცოტა ხანს უკან გადაჭრა წყარო იმ გველეშაპმა; მასქან = მასუკან, შემდეგ, მერე, მერმე: ახლა თუარ ქცალია, მასქან იყოს (ნიჟარაძე 1961: 84).

გ) თანაობას

სალიტერატურო ენისა და რიგი დიალექტებისაგან განსხვავებით, ტაოურში უკან აქტიურად გამოიყენება თანაობის გამოსახატავად, -თან თანდებულის მნიშვნელობით. ჩვეულებრივ, დაერთვის არსებითი სახელისა და ნაცვალსახელის მიცემითი და ნათესაობით ბრუნვის ფორმებს.

შ. ფუტკარაძის აზრით, „თან“ თანდებულისა და „ერთად“ ზმნიზედის ფუნქციით გამოდის. მაგ., ჩემ უკან გზელი აჰმედი იყო (ჩემთან ერთად); მის უკან საქმობდა (მასთან ერთად) (ფუტკარაძე 2016: 287).

იმ გზას უკან ქი წევდა, გოლში ჩევდა; მეიხარშვის, იმა ლეზუს უკან შივჭამთ; წავნენ, თიაზეს უკან მე წევდოდი; მარტო გოგოს უკან მე ვარ; ჩემს უკან არ არიან; ჩტენს უკან აღარ დგებიან; შენს უკან რა შეხვდებიან ამათ; აღარ სხენან დედამთილს უკან; ამი გადაღმა, იმას უკან ასე სინორია (ექსპედ. მასალა).

ჯარეფთ უკან, ჩიFთის უკან კალო ვიჯებოდით; თქვენ დგებით დედამთილეფთ უკან? ააღლაჯობა უქნია მალეფთ უკან; მე ვისმეთ უკანარ ვიყავლებ (ექსპედ. მასალა).

მოსულა და დელეში დამჯდარა დათვის უკან არამ-ნა შესვას, არხატამის უკან ქი რამ-და ეიღოს; მარილის უკან გახმებოდა, ხმელ ისე შევჭამდით; მოვალთ აქოს, ჩვენ შვილეფთ უკან, დარჭეფთ უკან ქალის უკან, იშთე; მე ამის უკან წაკიდებულ ვარ ქი, ვიცოდე და. გიაურიშვილო[ფაქა ბარაბერ ვინცხა უნდა, იმის უკან თელი მილეთისი ემეთ მოკრეფიან, პირტყვებ იქნებიან; ჩტენც ზათე იმის უკან ვიხტარათეთ, იმათ უკან არა (ექსპედ. მასალა).

ერთგან იქნებიან დადეები გოგოს უკან, სამი ღამე გათამდება, წავლენ და გააგდებენ იმას (ფაღავა 2024: 434); წუხელი დათვი მოვდა კარჩი, ძალის უკან ეახლართენ, იჩხუბეს (იქვე: 441); ჰადე წევდეთ რუს უკან, რა შოხვდება ჩემს უკან (იქვე: 38)

ჩემს უკან-ნა იყუეო; აქო ჩვენი მოზობელიაო, არხატაში, ჩემს უკან გაზდილი, აზიზ; ჭალაში, ვთიბოთ, წომოხვალ და ჩემს უკან თქვენიდამ არიან ჩვენს უკან, ერთგან ვსაქმოფთ ჩვენა; ჩამოვდეს და ერთი, ვილაპარაკოთ ამის უკან; თორები მყავან, იმათ უკან ვდგავარ; მეც მათ უკან ვსაქმოფ; დარ-ნა წახტიდეო; ბევრი მათ უკან ილაპარაკეთ; დენჭები თავამდი მოქცეს, იმათ უკან დაგაბეროს (ექსპედ. მასალა); ჩვენც არ ხვარათობ შენს უკან, ვიცი, ჰამა არ ხვარათობ (ფაღავა... 2020: 1020).

მდრ.: მსგავსი სემანტიკით დასტურდება ლივანურში: გადნობილ ერბოსა პურის უკან, ჭადის უკან ჭამ; ჩემ მაზლის უკან საქმობენ; ასკერებიც მის უკან გადმუნურია; ჩემ უკან გზელი აჰმედი იყო (ფუტკარაძე 2016: 191).

დასკვნა

ტაოური დიალექტური მასალის ანალიზი ცხადყოფს, რომ, თურქული ენის ძლიერი ზეგავლენის მიუხედავად, ტაოს მკვიდრ ქართველთა მეტყველებაში წინ, უკან თანდებული-მორფემოიდების სტრუქტურა და სემანტიკური ნიუანსები უმთავრესად ქართულია. ცალკეულ შემთხვევებში დასტურდება სპეციფიკური, დიალექტისთვის დამახასიათებელი ფაქტები.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

აფრიდონიძე 1984: აფრიდონიძე შ., თანდებულად გამოყენებული ზოგი ზმნისართის ერთი ფუნქციისათვის. ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, VI, თბილისი.

მარტიროსოვი 1946: მარტიროსოვი არ., თანდებული ქართულში. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, თბილისი.

მარტიროსოვი 1960: მარტიროსოვი არ., ზმნისართისა და თანდებულის სინტაქსური ურთიერთობისათვის. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XII, თბილისი.

ფალავა... 2020: ფალავა მ., ცინცაძე მ., ბარამიძე მ., ჩოხარაძე მ., შიოშვილი თ., ხალვაში რ., მგელაძე ნ., შაშიკაძე ზ., ხალვაში მ., ჩხვიმიანი ჯ., კარალიძე ჯ., ტაო (მონოგრაფია). ბათუმი, გამომც. „მერიდიანი“.

ფალავა... 2024: ფალავა მ., ცინცაძე მ., ბარამიძე მ., ქართული ენის ტაოური დიალექტი. ბათუმი, გამომც. „მერიდიანი“.

ფუტკარაძე 1993: ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული, წიგნი I. ბათუმი, აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა.

ფუტკარაძე 2016: ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული, წიგნი II. ბათუმი, გამომც. „აჭარა“.

ქდვ: ქართული დიალექტური კორპუსი: <http://corpora.co/#/texts>. 11.06.2025.

ქეგლ 1950-1964: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული. რედ. – არნ. ჩიქობავა. თბილისი, საქართველოს მეცნ. აკად. გამომც.

შანიძე 1973: შანიძე ა., ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები.

ჯორბენაძე 1988: ჯორბენაძე ბ., კობაიძე მ., ბერიძე მ., ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი. თბილისი, გამომც. „მეცნიერება“.

ექსპედ. მასალა: 2011-2022 წლებში ტაოში ჩაწერილი დიალექტური მასალა (ინახება აწსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტზე არსებული პროფ. ტარიელ ფუტკარაძის სახელობის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრში).

References and Sources

Apridonidze 1984: Apridonidze Sh., Some adverbs used as adverbs for one function. Issues of Georgian Speech Culture, VI, Tbilisi.

Martirosov 1946: Martirosov A., Adverbs in Georgian. Iberian-Caucasian Linguistics, I, Tbilisi.

Martirosov 1960: Martirosov A., On the syntactic relationship between adverbs and adverbs. Iberian-Caucasian Linguistics, XII, Tbilisi.

Paghava... 2020: Paghava M., Tsintsadze M., Baramidze M., Chokharadze M., Shioshvili T., Khalvashi R., Mgeladze N., Shashikadze Z., Khalvashi M., Chkhvimiani J., Karalidze J., Tao (monograph). Batumi, “Meridiani”.

Paghava... 2024: Paghava M., Tsintsadze M., Baramidze M., A Tao dialect of the Georgian language. Batumi, Publishing House “Meridiani”.

Putkaradze 1993: Putkaradze Sh., Georgian of Our Time, Book I. Batumi, Adjara Journal-Newspaper Publishing House.

Putkaradze 2016: Putkaradze Sh., Georgian of Our Time, Book II. Batumi, Adjara Publishing House.

Georgian Dialect Corpus: <http://corpora.co/#/texts> Verification: 11.06.2025.

Explanatory Dictionary of the Georgian Language 1950-1964: eight volumes. Editor – Arn. Chikobava. Tbilisi, Publishing House of the Academy of Sciences of the Georgian SSR.

Shanidze 1973: Shanidze A., Fundamentals of the Grammar of the Georgian Language. Tbilisi.

Jorbenadze 1988: Jorbenadze B., Kobaidze M., Beridze M., Dictionary of Morphemes and Modal Elements of the Georgian Language. Tbilisi, Publishing House “Science”.

Expedition material: Dialectal material recorded in Tao in 2011-2022 (stored in the Prof. Tariel Putkaradze Scientific-Research Center of Kartvelology at the Faculty of Humanities of the Georgian State University).